

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi 3. szám

Pongrácz Alex

Az államelmélet válsága Carl Schmitt és Magyary Zoltán munkássága alapján

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Az államelmélet válsága Carl Schmitt és Magyary Zoltán munkássága alapján

A hétköznapi megszokott ritmusa – a MOÓR GYULA híres tanulmánykötetében² foglaltakat felidézve – elrejtje előlünk, hogy a „tegnapból holnapba forduló ma” múltó jelenségei vajon mikor, mely ponton kapcsolódnak az „időtlen elvek távlatába”, az örökkévalóságba. A sorsfordító történelmi események vonatkozásában azonban valószínűleg csak kevesek részesülhettek abban a megtiszteltetésben, mint GOETHE: tudniillik, hogy az „az örök most” kissé monoton világán túllendülve, perceptuális jelleggel élhette át, és örökíthette meg a valóban sorsfordító és jövőbe mutató történéseket, a szemtanú „piedesztáljára” emelkedve ezzel.³ Ehhez kapcsolódóan viszont az is megállapítható, hogy amint DANTÉ végigkísérte VERGILIUS a Túlvilágon, úgy az emberiség történetén is végigvonulnak a permanens végidő-elvárások és apokaliptikus attitűdök különböző formái. A különböző válságos időszakokat tehát sokan és sokféleképpen élhették át, és a kritikus korszakok szimptomáit számos szerző meg is örökítette – nem egy közülük a diagnózis felállítását követő terápia szakszerű kidolgozásának reményével. Már a Krisztus előtti VIII. században munkálkodó mítoszköltő, HÉSZIODOSZ *Munkák és napok* című munkája sem volt mentes a krízis gondolatától.⁴ A tanulmány azonban nem az emberiség kollektív „*capitis amputatiójának*” vízióiról fog szólni, hanem egy sokkal szűkebb területet kísérel meg feltérképezni: a XX. század második és harmadik dekádjának államéletével kapcsolatos válság áttekintését CARL SCHMITT és MAGYARY ZOLTÁN munkáira koncentrálni.

SCHMITT és MAGYARY kortársakként élhették meg a XIX. századi államéletben domináló liberális állameszményt több szempontból kikezdő és átstrukturáló, történelmi léptékű változásokat. Tudósként és nagy reputációra szert tevő jogászként mind a ketten tisztában is voltak annak a nagy átalakulásnak a jelentőségével, amelyről POLÁNYI a következőket állapította meg: a hatalmi egyensúly rendszerére, a nemzetközi aranystandardra, az önszabályozó piac dogmájára és a liberális állam krédójára építő⁵ XIX. századi civilizáció a XX. századra a válság jeleit kezdte mutatni. A premisszák megfigyelésén – és néhol a konklúziók levonásán – túl kettejük személyisége kapcsán csak néhány kapcsolódási pont mutatható ki – az például mindenképpen, hogy mind a kettejük gondolkodását alapvetően

¹ Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék; Megbízott oktató, Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Államelméleti és Kormányzástani Intézet.

² MOÓR GYULA: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Révai Kiadó, Budapest, 1947.

³ Mint az közzismert, JOHANN WOLFGANG VON GOETHE az 1792-es, Valmy mellett zajló csata kapcsán vetette papírra az alábbi impresszióját: „Ezen a helyen és ezen a napon új korszak kezdődött a történelemben, és ti mind elmondhatjátok, hogy a részesei voltatok.” (Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus, und ihr könnt sagen, ihr seid dabei gewesen.) GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: *Die Kanonade von Valmy 1792*. Junker und Dünhaupt, Berlin, 1936, 40. p.

⁴ BENARDETE, SETH: *The First Crisis in First Philosophy*, in *Graduate Faculty Philosophy Journal*, Vol. 18., No. 1. (1995), pp. 237-248.

⁵ POLÁNYI KÁROLY (1944): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 25. p.

hatotta át és határozta meg valamiféle tág értelemben vett konzervatív politikai beállítódás, és a kereszténység értékei iránti mély elkötelezettség.⁶ Az a kérdés, hogy a fenti vonatkozásokon túlmenően a két grandiózus jelentőségű szerző mennyire behatóan ismerhette egymás munkásságát, külön vizsgálat tárgyát képezhetné, ám eme feladat elvégzésére most nem vállalkozhatunk.⁷

Carl Schmitt és a parlamentarizmus válsága

CARL SCHMITT a Weimari Köztársaság instabilitással jellemezhető korszakában vetette papírra a parlamentarizmus és a liberalizmus válsága kapcsán megfigyelteket. Amint az közismert, az 1919-ben konstituált, az angol, a francia és az amerikai alkotmányos megoldásokat – a prezidenciális vonásokat a parlamentarizmussal – meglehetősen szerencsétlenül kombináló rendszer olyannyira terhes volt a folyamatos krízisektől, és a törvényhozás az 1930-as évtized elejére olyannyira bénulttá vált, hogy a német kisváros neve a *weimarizálódás* kifejezés formájában áthagyományozva, máig hatóan a demokrácia bukásának szimbólumává vált. A kifejezésen ugyanis ettől kezdődően azt az „öngerjesztő” folyamatot értik, amelynek során egy demokratikus berendezkedés „*lassanként önmagát morzsolja fel, teret nyitva azoknak a politikai erőknek, amelyek – legitim úton hatalomra kerülve – majd végleg felszámolják [azt].*”⁸

SCHMITT éles szemű alkotmányjogi megfigyelőként már a kezdetektől fogva látta és láttatta a weimari rendszer lehetséges „töréspontjait”. Egy 1923-ban kelt értekezésében már a parlamentarizmus valóban sokat vitatott válságáról „tudósított”. A mű központi gondolatát talán abban lehetne összefoglalni, hogy a konszenzuson alapuló döntéseket mindenáron elérni

⁶ A két világháború közötti Magyarország radikális jobboldali elkötelezettségű orgánumaiban (*Egyedül Vagyunk, Magyar Futár*) is publikáló MAGYARYról a szovjetunióbeli látogatása alkalmával készült jelentések azt (is) igyekeztek kidomborítani, hogy az elismert professzor „*konzervatív, vallásos, erősen német és fasiszta orientációjú*”. Ezen jelzők közül jómagam mindössze az első kettő használatát tartom indokoltnak; amint azt ma már a tudományos közélet széles körben elismeri, MAGYARY egyáltalán nem szimpatizált a nemzetiszocializmus és a fasiszta világképével; ezek az „*ideológiai »izmusok«*” távol álltak tőle, és a fasiszta, nemzetiszocialista – sőt, a bolsevista és az angolszász – államberendezkedés iránti szenvedélyes érdeklődése pusztán a közigazgatásra redukálódott. Lásd BABUS ANTAL (szerk.): *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja*. Argumentum Kiadó – Balassi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum Országos Levéltára, Budapest, 2014, 48., 58-59. p.

SCHMITT kapcsán még közismertebbek az ideológiai és világnézeti preferenciák; gyakorlatilag egész tudományos tevékenységének „missziója” arra irányult, hogy egy „konzervatív forradalom” égisze alatt kidolgozzon egy olyan átfogó, a „*vallási-teológiai problematikát újratematizáló történelemfilozófiai koncepciót*”, amelynek keretében lehetőség nyílik a metafizika és a keresztény történelemkép megmentésére. Lásd Cs. KISS LAJOS: *Bevezetés. Carl Schmitt jelentősége*, in Cs. KISS LAJOS (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, pp. 9-15. at 10. p.

⁷ Az általam vizsgált forrásmunkákban MAGYARY egy helyen citálta SCHMITTet, még hozzá az alábbi kontextusban: „*Jogállam azonban több van, mert egyik állam sem hajlandó abban a színben feltűnni, hogy a jogállam megnevezésre ne volna méltó. Az eredmény az, hogy különböző jogállamok vannak, amelyeket egymástól meg kell különböztetni. Így azt a jogállamot, amelyet a harmadik német birodalom 1933 óta léptet fokozatosan az előző helyére, maga a német irodalom (CARL SCHMITT: *Der Rechtsstaat* című művében) nevezi úgy, hogy »der Rechtsstaat Adolf Hitlers«.*”Vesd össze: MAGYARY ZOLTÁN: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*, in *Statistikai Közlemények*, 80. kötet, 1. szám. Székesfővárosi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936, pp. 6-7.

⁸ KOVÁCS ANDRÁS: *Weimar és Budapest*, in LENKEI JÚLIA (szerk.): *Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája*. T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kiadó, Budapest, 1991, pp. 51-56. at 51. p.

igyekvő döntéshozatalra fókuszálva a törvényhozás kiszolgáltatja a fragmentált politikai erők között zajló parlamenti diskurzusnak az állam működését, lehetővé téve annak megbénítását. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy a „diszkusszív igazságkeresés” folyamában elveszik az olyan kompromisszumos döntés lehetősége, amelyet minden parlamenti képvisellel rendelkező politikai formáció támogatni képes. Az sem zárható ki, hogy a politikai viták ennek eredményeként soha nem jutnak nyugvópontra, ahogy az sem, hogy egy elméleti síkon már a véglegesség igényével lezárt döntés is újból a politikai vita frontvonalába kerülhet. A parlamentarizmus *differentia specificája* ugyanakkor éppen a vitában rejlik; ha a nyilvános vita lehetősége elveszik, azzal a parlamentarizmus létalapja kérdőjeleződik meg. A *government by discussion* eminensen liberális elve ugyanis csak akkor működik, ha racionális érvek és ellenérvek feszülnek egymásnak, és a diszkusszió nyugvópontra jutásával végül a „nemzeti érdekeket reprezentáló” képviselők rálelnek a „racionális helyességre” (*rationale Richtigkeit*) értelmében felfogott döntésre. Ezt a döntést aztán az egész nemzet számára hasznosként tüntethetik fel. (S ha esetleg mégsem társulna ez a hasznosság-képzet a döntésekhez, akkor sincs probléma, hiszen az emberek tudják, hogy a legtöbbször „*jobb ma egy sovány egyezség, mint holnap egy kövér per*”).⁹

A fenti problémával összefüggésben végül a nyilvános vita (*öffentliche Diskussion*) a tömegdemokrácia hatására üres formalitássá (*leeren Formalität*) vált: az egész nemzet érdekében tevékenykedő, szabad mandátummal rendelkező képviselők és pártok nyilvános vitájának terepét felváltotta a pártérdekek és hatalmi esélyek „céltudatos számítására” (*zielbewußte Berechnung*) építő kusza, ráadásul zárt ajtók és kulisszák mögötti tárgyalást preferáló világa. Így elveszik az a lehetőség, hogy a parlament mint törvényhozó testület „*a »législateur« teljes méltóságával*” valósíthassa meg a normaalkotást. A titkos háttérbeszélések, frakcióülések és albizottsági ülések alkalmával hozott döntések végül a partikuláris érdekek szövédékeként szolgáltatják ki a nemzeti érdekeket, letaszítva ezzel a legitimitás trónjáról a parlamentarizmust.¹⁰ S ez a Schmitt által „liberális metafizikának” nevezett világfelfogást, a liberális gondolkodás logikáját intézményesíti, amely az alapvető kérdésre (*Krisztust vagy Barabást?*) a következő választ szolgáltatja: napoljuk el a kérdést vagy állítsunk fel egy vizsgálóbizottságot.¹¹

⁹ „*Die Menschen wissen, daß es meistens vorteilhafter ist, sich zu vertragen als zu streiten und ein magerer Vergleich besser als ein fetter Prozeß.*” SCHMITT, CARL: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* [A mai parlamentarizmus szellemi-történeti helyzete]. 2. Aufl. Duncker und Humblot, München, 1926, pp. 9-12. Magyarul nyelven lásd: *A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte* (Vál., ford., szerk.: CS. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 191-204.

¹⁰ SCHMITT: *op. cit.* (1926), pp. 11-12.; SCHMITT, CARL (1932): *Legalitás és legitimitás*. (Ford.: Muliczka Katalin – Füzesi Péter – Holczer Márton – Szabó Béla). Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2006, 8. p.; PÓCZA KÁLMÁN: *A parlamentarizmus kritikája*, in *Világosság*, LI. évfolyam (2010 ősz), pp. 129-135. at 130. p.

RUSZNÁK REZSŐ a kormányformák értelméről 1928-ban írott munkájában JULES ARZENS-szel egyetértve rója fel a kor parlamentjének a maga szószátyárkodását, intrikáit és üres taktikázásait, a gyakran gyanús kultúrájú, de annál önértetesebb és befolyásosabb képviselőtagjainak tevékenységét, amely gyakorta az erkölcsstelen protegálásban és üzletkötésekben merül ki. Lásd RUSZNÁK REZSŐ: *A kormányformák értelme és tartalma. (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma. A mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „általános csődje”.)* Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása, Budapest, 1928, 134. p.

¹¹ SCHMITT, CARL (1922): *Politikai teológia* (ford.: PACZOLAY PÉTER – VARGA CSABA). ELTE Állam-és Jogtudományi Kar – TEMPUS Összehasonlító Jogi Kultúrák, Budapest, 1992, 32. p.

SCHMITT ezt a problémát ekkor azzal oldotta meg – a liberalizmussal szemben SIEYES abbéra hivatkozva –, hogy a törvényhozás tanácsadó (*Beratschlagung*) és „eszmét cserélő” (*Gedanke*) karakterével szemben egységes akaratot nyilvánítani, és ebből következően cselekedni (*Aktion, agere*), illetve dönteni csak a végrehajtó hatalom képes.¹² A parlamentarizmus révén megbomlott hatalmi egyensúly helyreállítása szempontjából számára két „ellenpólus” lehetősége játszott szerepet a modern államiság formálásában. Az egyik a „*kormányzó államfő fenségi személyes akaratán és tekintélyelvű parancsain*” alapuló szisztéma, amely a *kormányzó állam* jellegzetes kifejeződése. A másik a parancsot és akaratot „szakszerű rendelkezésként” megjelenítő racionális szakigazgatás (bürokrácia), amely az igazgatási állam típusa irányába viszi a fejlődést.¹³ Mint ismert, SCHMITT a KELSENNel folytatott nevezetes vitába kulmináló írásában akként foglalt állást, hogy a közvetítő, védelmező és szabályozó karakterrel rendelkező, a sürgősségi helyzetben azonban aktív tevékenységet kifejtő „semleges harmadik fél”, a birodalmi elnök az alkotmány őréként képes a válságos német birodalom konfliktusainak elsimítására.¹⁴ A sürgősségi helyzetben az államfő képes cselekvőként fellépni, és az alkotmány aktív védelme érdekében kialakítani a parlamentet cselekvőképtelenné változtató pluralista pártok véleménykakofóniájával és állambomlasztó módszereivel szemben a független, erős politikai akaratképzést. „*Amilyen mértékben a pluralista rendszer tendenciái megnehezítik, vagy akár lehetetlenné teszik a törvényhozó állam normális működését, ugyanolyan mértékben hárul az elnökre a mai Német Birodalom államrendjének fenntartása.*”¹⁵ Egy esztendővel később még tovább konkretizálta ezt a lehetőséget, amikor is az államtan, valamint az európai állam-és alkotmányelmélet egyik leghíresebb mondataként azt írta, hogy „*szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt*”, majd így folytatta: „*a szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljes körű felfüggesztése érdekében dönteni.*”¹⁶ Az már nem SCHMITTEN múlt, hogy mire sikerült felszámolni az államot mint „mértékadó politikai egységet”¹⁷ szétzüllesztő pluralisztikus erők, az ún. „indirekt hatalmak” ebbéli tevékenységét – ami a parlamentáris üzem keretein belül koncentrálódva mégiscsak kisebbik rossznak bizonyult a bolszevizmusnál és a diktatúránál¹⁸ –, minden eshetőség elveszett az 1919-ben alapított rendszer megmentésére. Ahogy a kor egyik neves gondolkodója, OSWALD SPENGLER fogalmazott: „*Meg akartunk szabadulni a pártoktól. Maradt egy: a legrosszabb.*”¹⁹

Ez a frappáns megállapítás pedig akaratlanul is eszünkbe juttatja a jelenleg fontos közjogi méltóságot betöltő – s a sommás verdikt elhangzásakor szintén hasonló pozícióban lévő – politikus szavait: „*Gondoljatok arra, hogyha a Jóisten liberális volna, akkor ma nem tíz parancsolatunk, hanem tíz javaslatunk lenne.*”

¹² SCHMITT: *op. cit.* (1926), pp. 56-57. (különösen az 1. l.)

¹³ SCHMITT: *op. cit.* (2006), pp. 9-10.

¹⁴ SCHMITT, CARL (1931): *A birodalmi elnök mint az alkotmány őre* (ford.: CSERNE PÉTER), in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, pp. 260-288. at 265-268. p.

¹⁵ SCHMITT: *op. cit.* (2003), 287. p.

¹⁶ SCHMITT: *op. cit.* (1992), 1., 2. p.

¹⁷ SCHMITT, CARL (1932): *A politikai fogalma*, in SCHMITT: *op. cit.* (2002), pp. 15-68. at 29. p.

¹⁸ SCHMITT, CARL: *A parlamentarizmus...* (2002), 193. p.

¹⁹ „*Wir wollten die Parteien los sein. Die schlimmste blieb.*” Idézi: BAIRD, JAY W. – SCHMITZ, WALTER – VOLLNHALS, CLEMENS (Hrsg.): *Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland. Band 1. Völkische Bewegung. Konservative Revolution. Nationalsozialismus*. Thelem, Dresden, 2005, 135. p.

Magyary Zoltán küzdelme a haladásért

Ha a másik vizsgált szerzőnk, MAGYARY ZOLTÁN tevékenységét egyetlen *epitheton ornans*-szal – azaz a munkássága lényegét kifejező állandó jelzővel – akarnánk illetni, akkor az minden bizonnyal a „racionalizátor” lenne. MAGYARY egész pályafutása ugyanis az atavisztikussá vált XIX. századi jogállami berendezkedés meghaladásának elérését, illetve a közigazgatásnak a XX. századdal adekvát formát jelentő *cselekvő állam* szolgálatába állítását célozta. Ez az igény már korai – habilitációját megelőző – munkásságában is feltűnt: „*a közigazgatás szervezetlensége és üzemi tökéletlensége ugyanakkora veszedelmekkel jár az országra, mint a hadsereg hasonló bajai. Az érdek, mely kockán forog, itt is ugyanaz: a haza és az ország érdeke.*”²⁰

Ezen a ponton érdemes megvizsgálni – és SCHMITT megállapításaival összevetni –, hogy a XIX. század állama MAGYARY szerint miért is kerülhetett válságba. A XIX. századi liberális jogállami konstrukció lényege szerint „különösen kedvezőtlen” helyzetbe hozta a közigazgatást. A közigazgatás ekkoriban az államnak csak egy meglehetősen szerény funkcióját jelentette: „*egyszerűen a három hatalom egyike volt, amelynek azonban át kellett engednie az elsőbbséget a törvényhozásnak. Az egyéni szabadság érdekében a törvényt nyilvánították ki minden beavatkozás alapjának; a közigazgatást pedig mint a törvényt végrehajtását, exekutívát fogták fel.*”²¹ SCHMITT az államfejlődés hasonló tendenciáját vázolta fel a *Fordulat a totális állam felé* című írásában: „*a liberális XIX. században a kormányt pazarlónak, a népképviselőket takarékosnak, pazarlásellenesnek gondolták; a fejlődési irányt az a törekvés határozta meg, hogy az államot lehetőleg a minimumra korlátozzák.*”²²

A parlamentáris rendszer centrumába ekként az a szükséglet került, hogy az elválasztott főfunkciók közül a törvényhozó hatalom legyen a meghatározó, és lehetőség szerint minden vonatkozásban ellenőrizze, kontroll alatt tartsa a végrehajtó hatalmat. Ennek egyik feltűnő bizonyítéka volt, hogy a törvényhozás még a miniszterek kijelölésére nézve is döntő befolyásra tartott igényt, ezért az exekutiva vezetőit a legiszlátíva szempontjai szerint jelölték

²⁰ MAGYARY ZOLTÁN (1922): *A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota*, in PATYI ANDRÁS (szerk.): *Magyary Zoltán összes munkái (1919-1922)*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2015, pp. 135-145. at 140. p.

A komparatív szemlélet alkalmazását követve fel kell hívni a figyelmet, hogy a XX. század problémáira XIX. századi eszközökkel történő reflektálás hibás voltát SCHMITT is látta. „*A jelenkor alkotmányos helyzetét mindenekelőtt az jellemzi, hogy változatlanul megtartották a XIX. század számtalan intézményét és normatív szabályozását, miközben a mai helyzet a korábbival szemben teljesen megváltozott.*” (*Die Verfassungssituation der Gegenwart ist zunächst dadurch gekennzeichnet, daß zahlreiche Einrichtungen und Normierungen des 19. Jahrhunderts unverändert beibehalten sind, die heutige Situation aber sich gegenüber der früheren völlig geändert hat.*) SCHMITT, CARL (1931): *Die Wendung zum totalen Staat*, in *Positionen und Begriffe: in Kampf mit Weimar – Genf – Versailles: 1923-1939*. 3. Auflage. Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1994, pp. 166-178. at 166. p. Magyarul hozzáférhető: *Fordulat a totális állam felé* (ford: CS. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 210-221. at 210. p.

²¹ MAGYARY ZOLTÁN (1942): *A mai közigazgatás lényege és feladatköre*, in LÖRINCZ LAJOS (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia. Második kötet*. UNIO Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest, 2003, pp. 207-219. at 207. p.

²² „*Die Regierung (...) macht Ausgaben und verlangt Abgaben; sie wird als ausgabenfreudig, die Volksvertretung als sparsam, ausgabenunwillig gedacht. (...) Denn die Tendenz des liberalen 19. Jahrhunderts geht dahin, den Staat womöglich auf ein Minimum zu beschränken.*“ SCHMITT: *op. cit.* (1994), 171. p.; SCHMITT: *Fordulat...* (2002), 214. p.

ki. „A főfunkciók egyensúlyától tehát abban az irányban enged eltérést, hogy a törvényhozó hatalomnak legyen túlsúlya annál az oknál fogva, hogy a népképviseleti rendszer bevezetése révén a nemzet éppen a törvényhozó hatalomra szerzett közvetlen befolyást.”²³ SCHMITT analízisében azonban már láthattuk, hogy a modern pártrendszer kialakulásával ez a befolyás nem tekinthető reálisnak, illetve működőképesnek. „Némely államban – írja Schmitt – a parlamentarizmus már odáig fajult, hogy minden közügy zsákmány-és kompromisszumtárggyá változott a pártok és követők számára, és a politika az elit helyett az emberek meglehetősen lenézett osztályának meglehetősen lenézett üzletévé vált.”²⁴

SCHMITT-hez hasonlóan MAGYARY sem mulasztotta el megemlíteni, hogy a XIX. századi uralkodó felfogása – amellet, hogy óhatatlanul kiszélesítette az államhatalom társadalmi bázisát –, nagymértékben ernyesztette el az állam alapvető funkciójának hatékonyságát, és veszélybe sodorta a kívánatos célként tételezett államegységet. „A liberalizmus és a demokrácia az állampolgárok nagy tömegét jutatta politikai jogokhoz. Ez azonban addig, amíg politikai jogaiknak az állam érdekében való használatát megtanulják, az államhatalomnak kiszélesítését jelentette ugyan, de egyúttal elernyedésére, felhígítására vezetett. Ez nem csak mérhetetlenül megnehezíti, hanem sokszor meg is hiúsítja a hivatottak által helyesnek fölismert cél irányában való vezetést és haladást. A nemzeti energia összefogása helyett annak elforgácsolása következik be. Hozzávéve a parlamentarizmus természetéből folyó (...) tökéletlenséget, ez arra vezet, hogy az összes nemzeti erők latba vetése döntő pillanatokban sem sikerül.”²⁵ Ezzel a megállapítással paralel módon említhető SCHMITT elmékedése a tömegdemokrácia destruktív hatásáról. Eszerint az állammal és alkotmányával szemben korábban még tételeződő lojalitás, hűség elveszik, és helyébe az „állami pluralizmust hordozó képződmény” iránt táplált hűség lép; a „lojalítások pluralitása” folytán pedig az állam politikai egységének kialakítása, és sikeres fenntartása mindinkább veszélybe kerül.²⁶ Ezt a helyzetet írta le a totális állam mennyiségi kiterjedésének képletével. Az államhatalom tisztán mennyiségi értelemben kiszélesült, megkülönböztetés nélkül kiterjesztette a csápjait az emberi létezés minden szférájára, és úgymond a bölcsőtől a sírig bábáskodik az emberek élete felett – beavatkozva minden társadalmi terület működésébe –, azonban elveszítette azt a politikai képességet, hogy létrehozza az állam egységét. „A mai német állam gyengeségből és ellenállás-nélküliségéből, az arra való képtelenségéből következően totális, hogy a pártok és szervezett érdekeltek rohamának ellenálljon. Mindenkinek engednie kell, mindenkit ki kell elégítenie, mindenkit szubvencionálnia kell és kénytelen egyidejűleg a legellentmondóbb érdekeknek a kedvében járni. Expanziója nem erejének, hanem (...) gyengeségének a következménye.”²⁷

Az államélet tehát MAGYARY korára több eredő folyományaként nemcsak konfliktusossá (SCHMITT), hanem szerkezeti és funkcionális szempontból lényegesen komplexebbé is vált.

²³ MAGYARY ZOLTÁN: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942, 73. p.

²⁴ SCHMITT, CARL: *A parlamentarizmus...* (2002), 194. p.

²⁵ MAGYARY ZOLTÁN: *Ludendorff és Rathenau szellemi műhelyéből*, in *Budapesti Szemle*, 52. évfolyam, 195. kötet, 562. szám (1924. február). Franklin Társulat, Budapest, 1924, pp. 108-137. at 137. p.

²⁶ SCHMITT: *Fordulat...* (2002), 220. p.

²⁷ SCHMITT, CARL (1933): *A totális állam továbbfejlődése Németországban* (ford: Cs. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok.* Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 221-226. at 223. p.

Az ipari forradalom technikai nívumai, a demográfiai robbanás, illetve a „nagykapitalizmus” kifejlődése szignifikáns mértékben szaporította az állami feladatok körét, és a közigazgatási szervezet rendszerét is bonyolultabbá tette. „(...) a növekedés az állam cselekvő hatalmának a körébe vágott, a végrehajtó hatalom tagadhatatlan túlsúlya fejlődött ki, amely előtt szemet hunyni céltalan.”²⁸ Míg a XIX. században a közigazgatással szembeni legfőbb kritérium a törvényesség elve és a jogszabályoknak való feltétlen alávetettség elfogadása volt, addig a XX. századi államban már *conditio sine qua non* a közigazgatással szemben a gazdaságosság és az eredményes működés követelménye, ennek révén pedig a „súrlódási energiaveszteség” csökkentése. Az állam „XX. századivá való átalakítása” azt jelentette, hogy az államok levonták annak a konzekvenciáit, hogy a végrehajtó hatalom jelentősége és állása – a semleges államot preferáló – száz esztendővel korábbi állapothoz képest „észrevétlen fokozatokban, nagymértékben megváltozott. „A XX. századi államban a legiszlatívának az exekutívához való viszonya megfordult: a XIX. században a legiszlátiva volt, a XX. században az exekutiva lett az erősebb.”²⁹ A jogállam „teljesítményekért felelős” állammá fejlődött tovább, hiszen MAGYARY korára az állami feladatok skálája kibővült a szolgáltató, illetve gondoskodó funkciókkal: az állam a közüzemek útján – avagy a magánvállalkozások állami patronálásával – infrastrukturális közszolgáltatásokat is szervezett, majd lassan jóléti intézmények működtetésébe is fogott.³⁰

A XX. század cselekvő államának tehát – a közigazgatási gépezet deficitjeit kiküszöbölve – a közigazgatás racionalizálását kell gondolkodása középpontjába állítania, ám ehhez elengedhetetlen a végrehajtó hatalom valós állapotokhoz igazodó megerősítése. A racionalizáció a végrehajtó hatalom átszervezését, a tényleges helyzet elvárásaihoz igazodó megerősítését jelentette. „Annak, hogy a közigazgatás bizalmát önmaga és a nemzet közigazgatása iránt visszanyerje, (...) első és nélkülözhetetlen feltétele, hogy (...) mondassék ki a miniszterelnök felelőssége a közigazgatás szervezetének és működésének gazdaságosságáért és jóságáért. A közigazgatás így megkaphatja, hogy egy feje legyen, ami a nagyüzem sikeres vezetésének *sine qua non*ja.”³¹ Ezen a ponton már látható a különbség MAGYARY és SCHMITT álláspontja között. Míg a parlamentarizmus – és a törvényhozó állam – válságára a SCHMITT által preferált megoldás a birodalmi elnök kivételes felhatalmazása volt, aki szükség esetén dönt a kivételes állapot bevezetéséről, addig MAGYARY szerint a végrehajtó hatalom – különösen a miniszterelnök – jogállásának és pozíciójának megerősítése lehet a megfelelő „elixír”.

A cselekvő állam paramétereit szem előtt tartó alkotmányos reformok persze korántsem kívánják meg a jogállami pozíciók teljes kapitulációját – ellenkezőleg, a jogállamiság és az eredményesség egyaránt relevánsnak ítélt szempontjai egymást kiegészítik, és egymás irányában fejlődnek. „Az eredményesség követelményének megfelelő közigazgatás nem a

²⁸ MAGYARY: *op. cit.* (1942), 75. p.

²⁹ MAGYARY ZOLTÁN (1944): *Küzdelem a haladásért*, in ANDRÁSSY MÁRIA (szerk.): *Diagnózis és terápia. Magyary Zoltán társadalomszervező tevékenysége. Szöveggyűjtemény. II. kötet.* Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1986, pp. 65-89. at 68-69. p.

³⁰ BORDÁS MÁRIA: *A hatékony állam és a jogállam konfliktusa?* in *Közjogi Szemle*, 2011/3. szám, pp. 14-27. at pp. 18-19.

³¹ MAGYARY ZOLTÁN: *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása. A M. Kir. Miniszterelnök Úr elé terjesztett javaslat.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1931, 5. p.

jogállam eszméjének feláldozását, hanem továbbfejlesztését, kiegészítését jelenti egy további szemponttal. Amit a jogállam adott, azt megtartjuk, de többé nem érjük be vele, hanem a jog keretében és a jog eszközeivel az eredményt keressük és akarjuk.”³² A MAGYARY által sürgetett reformok célja meglehetősen grandiózusnak bizonyult: a racionalizálást szem előtt tartó – és ezzel óhatatlanul a weberi hagyomány folytatójává váló³³ – professzor az emberek, a *man at the street*, a közigazgatás jogkereső közönségének szolgálatát kívánta elérni. Hiszen a közigazgatási tevékenységgel érintett alanyi kör a XX. századra olyannyira kiterjedtté vált, hogy az emberek problémáik megoldását már döntően a közigazgatástól várják. Ennek érdekében pedig az egész közigazgatási struktúra nagy ívű reformjára és modernizációjára volt szükség, vagyis arra, hogy a közigazgatásban tevékenykedők szemléletét a feladatok megoldásáért és az eredményekért való felelősség attitűdje uralja. MAGYARY plasztikus példája a következőképpen fogalmazta meg a racionalizációval kapcsolatos mindennapi elvárásokat: *„a vasúti igazgatástól azt várjuk, hogy a vonatok pontosan közlekedjenek, és szerencsétlenségek ne legyenek, nem érjük be tehát azzal, hogy van üzletszabályzat és menetrend. Nem lehet az árvíz ellen sem törvényjavaslattal védekezni, és a kenyérhiányt sem lehet rendőri intézkedésekkel megszüntetni. Itt előrelátásra, szervezésre, munkára, anyagra és célszerű intézkedések sorozatára van szükség.*”³⁴

MAGYARY erre a szempontra éles szemmel világított rá a két világháború közötti Magyarországon. A magunk részéről – nem csak a közigazgatás szervezetrendszerére, de a társadalmi alrendszer minden szegmensére vonatkozóan – ezt a szemléletet teljesen akceptálva azt hangsúlyozzuk, hogy az állam kiterjedtségének mértéke (a fenti kontextusban: a mennyiségi vagy minőségi értelemben vett totális állam hatóköre) végső soron irreleváns az állam polgárai szempontjából. Az állam a társadalmi rendeltetését mindig az adott kor adott szükségleteinek megfelelően látja el a funkcióin keresztül, így inkább arra szükséges rákérdezi, hogy milyen elvárásokat is támasztanak a kormányzati döntésekkel és a közigazgatási szolgáltatásokkal érintett állampolgárok a kormányzattal, illetve a közigazgatás szervezetrendszerével szemben. Abszolút meglepődöttségre egy állam és annak közigazgatása természetesen soha nem tarthat igényt, de törekednie kell rá, hogy relatíve stabil helyzetet teremtsen, és a közigazgatási szolgáltatásokat hatékony, továbbá nívós, a

³² MAGYARY: *op. cit.* (1942), 81. p. Lásd még MAGYARY ZOLTÁN: *Államéletünk válsága. Különnyomat az 1939. [évi] Egyedül Vagyunk 6. számából*, 5. p.

³³ Bár MAGYARY műveiben a méltán híressé vált MAX WEBER helyett az amerikai, német és francia igazgatástudomány illusztris képviselőit (TAYLOR, GULICK, FAYOL) és gyakorlati kivitelezőit (LUDENDORFF, RATHENAU, HOOVER. FORD) citálja mondanivalója alátámasztásaként, még a terminológiáját tekintve is szoros kapcsolat mutatható ki a MAX WEBER által teoretizált gondolatokkal. Amint az közismert, WEBER szerint a modern államszervezetet bürokratikusán és hatékonyan működő, racionális intézményként írható le. Híressé vált hasonlata szerint *„a modern állam, társadalomtudományi szempontból nézve, ugyanúgy »üzem«, mint ahogyan egy gyár az: éppen ez a történelmi specifikuma. (...) Mindkettő, a gyár és az állam is a bürokratikus uralmat testesíti meg, egy személytelen, dologi cél szolgálatában áll.*” WEBER, MAX: *Gesammelte Politische Schriften*. Drei Masken Verlag GmbH, München, 1921, 140. p. MAGYARY a fentebb már hivatkozott tanulmányában szintén oda konkludált, hogy *„a közigazgatás megértéséhez eljutni és a kormányzás titkához hozzáférni másképp, mint ha a nagy közigazgatási szervezetet (...) üzemnek tekintjük, amelyet a politika által kitűzött célok megvalósítására kell mozgatni, nem lehet. (...) állítom, hogy a közigazgatási szabad tevékenység ilyen mechanikus mozzanatok célszerű kombinációjából áll, (...) és állítom azt, hogy az üzem természetének nem ismerése vagy negligálása a közigazgatás sikerére káros.*” MAGYARY: *op. cit.* (2015), 139. p.

³⁴ MAGYARY ZOLTÁN: *Miért van szükség a közigazgatás reformjára?* in *Magyar Futár*, I. évfolyam, 7. szám, (1941. július 10.), 10. p.

szolgáltatással érintett kör minél nagyobb meglegedését kivívni képes módon nyújtsa. A közigazgatási – és egyáltalában az állami – működés legfőbb orientációs pontja ugyanis a közfeladatok intézésének, illetve a közszolgáltatások nyújtásának törvényes keretek között történő, ugyanakkor hatékony és eredményes realizálása. A Kr. előtti V. és IV. században alkotó DÉMOKRITOSZ görög filozófus és matematikus szavaival élve a „*jól kormányzott állam a legnagyobb mentsvár, s ebben minden benne van: ha ez egészséges, akkor minden egészséges – ha viszont ez tönkremegy, akkor minden tönkremegy.*”³⁵

Schmitt és Magyary gondolatainak aktualitása

A CARL SCHMITT és MAGYARY ZOLTÁN által a két világháború között – de részben a második világhégés alatt is – közvetített gondolatok napjainkban is könnyen belátható aktualitással bírnak. Ezt jelzi az a tény, hogy napjainkban szinte már heti rendszerességgel kerülnek publikálásra olyan tanulmányok, amelyek a liberális demokrácia válságáról szólnak. A MEANEY-MOUNK szerzőpáros szerint például „*nem nehéz az elégedetlenség jeleit meglátni: a hétköznapi polgárok világszerte rájönnek, hogy csak délibáb az elképzelés, miszerint a liberális demokrácia jólétet, biztonságot, és egzisztenciális megnyugvást biztosíthat.*” A demokráciával kapcsolatos illúzióvesztés legfőbb oka eszerint az, hogy a demokratikus átmenet számos esetben nem eredményezett az állam polgárai életében tapasztalható pozitív egzisztenciális fordulatot.³⁶ Ez a trend a már SCHMITT által is analizált tömegdemokráciák égisse alatt párosul az ún. *illiberális* demokráciák³⁷ és az autoriter rezsimek iránti szimpátia, valamint a politikai populizmus és a radikalizmust hirdető pártok támogatottságának növekedésével. A XXI. század hajnalának legaktuálisabb problémája AL GORE szavaival élve az, hogy a demokrácia és a kapitalizmus eddigiekben érvényesített változata csúfos kudarcot vallott az emberiség legfőbb érdekeinek szolgálatában. Mindkettő csak akadozva működik ugyanis, és rendkívül rossz állapotban van.³⁸

A mintegy három évtizeden keresztül könyörtelen következetességgel képviselt/kikényszerített neoliberális tanok mára sokak szemében revideálódtak, és a markánsabb vélemények szerint válságba sodorták a liberalizmus egész identitását – ekként pedig a modern állam liberális eszmények dominálta felfogását – is. A kortárs államelméleti munkákban ezért már bőségesen találkozhatunk olyan megoldási javaslatokkal, amelyek szembemennek az évtizedeken keresztül axiómaként kezelt, az államot a *non facere* terrénúmba száműző neoliberális dogmákkal, és az állam új típusú szerepvállalását vetítik előre. S amikor a végrehajtó hatalom szerepkörének újbóli erősítése mellett érvelnek, újra aktuálissá teszik MAGYARY ZOLTÁN fentebb vázolt reformjavaslatát.

³⁵ DÉMOKRITOSZ: *Az emberi közösségről*, in BODOR ANDRÁS – KÖVENDI DÉNES – SEBESTYÉN KÁROLY – STEIGER KORNÉL (ford.): *Görög gondolkodók. 2. kötet: Empedoklésztől Démokritoszig.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1992, 78. p.

³⁶ MEANEY, THOMAS – MOUNK, YASCHA: *What Was Democracy?* in *The Nation*, June 2, 2014. <http://www.thenation.com/article/179851/what-was-democracy?page=full> (Letöltés: 2015. november 26.)

³⁷ ZAKARIA, FAREED: *The Rise of Illiberal Democracy*, in *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6. (Nov/Dec 1997), pp. 22-43.

³⁸ GORE, AL: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója.* HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013, 342. p.

A legutóbb átélt globális pénzügyi és gazdasági válság sokkja ugyanis nyilvánvalóvá tette, hogy elkerülhetetlen az államról a korábbi évtizedekben vallott, liberális karakterű felfogások újragondolása. Az a konstrukció, amelyben a társadalom kiszolgáltatottá vált a globális kapitalizmus dzsungeltörvényeinek, mára megfellebbezhetetlenül fenntarthatatlanná vált. A szociális bizonytalanság növekedése, az állampolgárok folyamatos megszorításoknak való kitettsége, a közösségiség és a szolidaritás gondolatának marginalizálódása, a tradicionális értékektől való elfordulás, az ökológiai környezet rombolása, a transznacionális bűnözés térnyerése, valamint a 2015 nyarára-őszére szinte a kezelhetetlenségig eszkalálódó migrációs válság összességében olyan tehetetlenségi nyomatóként hathatnak, amelyek sokak szemében akár hosszabb időre diszkreditálhatják a liberális demokrácia értékeit. Ezek a folyamatok pedig ezzel párhuzamosan hatalmas felhajtóerőt jelenthetnek a radikális megoldásokban gondolkodó politikai tömörülések számára. Eme formációk térnyerésétől – mint láttuk – CARL SCHMITT már néhány esztendővel a nemzetiszocialista fordulat előtt óva intett.

A modern államot irányváltásra kényszerítő új fejleményekre tekintettel, ebből a szempontból ARTNER ANNAMÁRIÁHOZ csatlakozva magunk is úgy látjuk, hogy „a globális változások arra utalnak, hogy a transznacionális világrend architektúrája alapjaiban megrendült. Az a csomópontválság, amelyben ma élünk, ismét jelentős intézményi változásokat, új világrendet (»belső ugrást« vagy formációváltást követel).”³⁹ A kérdés csak az, hogy a liberalizmus ilyen mérvű megrendülése után milyen „váltópályára” állítjuk gondolkodásunkat, és milyen irányt szabunk az államélet alakításának. Az a momentum mindenesetre „kincstári optimizmusra” ad okot, hogy az államszocialista kísérletek bukását követően még a liberális felfogás egyik potentátjaként elkönyvelt, és a „történelem végét” vizionáló FRANCIS FUKUYAMA az ezredfordulót követően már *Államépítés* címmel jelentette meg könyvét. A válság „kifutását” követően megjelent tanulmányaiban, illetve *A politikai rend eredetéről* írott munkájában pedig már egyértelműen az erős állam és a hatékony közigazgatás mellett foglalt állást. FUKUYAMA legújabb könyvének tézise szerint a szabadság minőségfoka csak az erős társadalom és az erős állam együttes megléte esetén tekinthető jobbnak, kielégítőbbnek; a demokratikus berendezkedésnek és a parlamentáris kormányzásnak az kedvez igazán, ha egy viszonylagos hatalmi egyensúly áll fenn az erős állam és a jól szervezett, az érdekeit hatékonyan védelmezni képes társadalom között.⁴⁰ A közigazgatási szektort tekintve pedig azt hangsúlyozta, hogy komoly reformokra és a közigazgatás fejlesztésére van szükség, valamint arra, hogy a végrehajtó hatalom sok évre előre képes legyen kalkulálni, és a terveit realizálni is tudja. Ennek révén az állam válság-prevenációs és „kríziskezelői” karaktere megerősíthető és hatékonyabbá tehető, a társadalmi-politikai konfliktusok esélyét csökkentő szociális védőháló pedig fokozottabb mértékben biztosítható.⁴¹

Azonban csak akkor van esélyünk a megfelelő terápiás javaslatok kidolgozására és megvalósítására, ha helyesen diagnosztizáljuk a XXI. század folyamán az államéletben

³⁹ ARTNER ANNAMÁRIA: *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 120. p.

⁴⁰ FUKUYAMA, FRANCIS: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 33., 34., 258., 552. p.

⁴¹ BIRDSALL, NANCY – FUKUYAMA, FRANCIS: *The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis*, in *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 2. (March/April 2011), pp. 45-53. at pp. 50-52.

keletkező problémákat. A tanulmány bevezető gondolatához visszatérve, és a „XIX. század költőjével” egyetértve annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy *az idő igaz, s eldönti, ami nem az.*⁴²

⁴² PETŐFI SÁNDOR: *Voltak fejedelmek* (1846)

IRODALOM

- [1] ARTNER ANNAMÁRIA: *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014
- [2] BABUS ANTAL (szerk.): *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja*. Argumentum Kiadó – Balassi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum Országos Levéltára, Budapest, 2014
- [3] BAIRD, JAY W. – SCHMITZ, WALTER – VOLLNHALS, CLEMENS (Hrsg.): *Kultur und antidemokratische Politik in Deutschland. Band 1. Völkische Bewegung. Konservative Revolution. Nationalsozialismus*. Thelem, Dresden, 2005
- [4] BENARDETE, SETH: *The First Crisis in First Philosophy*, in *Graduate Faculty Philosophy Journal*, Vol. 18., No. 1. (1995), pp. 237-248.
- [5] BIRDSALL, NANCY – FUKUYAMA, FRANCIS: *The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis*, in *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 2. (March/April 2011), pp. 45-53.
- [6] BORDÁS MÁRIA: *A hatékony állam és a jogállam konfliktusa?* in *Közjogi Szemle*, 2011/3. szám, pp. 14-27.
- [7] BODOR ANDRÁS – KÖVENDI DÉNES – SEBESTYÉN KÁROLY – STEIGER KORNÉL (ford.): *Görög gondolkodók. 2. kötet: Empedoklésztől Démokritoszig*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1992
- [8] CS. KISS LAJOS: *Bevezetés. Carl Schmitt jelentősége*, in CS. KISS LAJOS (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, pp. 9-15.
- [9] FUKUYAMA, FRANCIS: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011
- [10] GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: *Die Kanonade von Valmy 1792*. Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1936
- [11] GORE, AL: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2013
- [12] KOVÁCS ANDRÁS: *Weimar és Budapest*, in LENKEI JÚLIA (szerk.): *Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogsociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája*. T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kiadó, Budapest, 1991, pp. 51-56.
- [13] MAGYARY ZOLTÁN: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*, in *Statisztikai Közlemények*, 80. kötet, 1. szám. Székesfővárosi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936
- [14] MAGYARY ZOLTÁN (1922): *A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota*, in PATYI ANDRÁS (szerk.): *Magyary Zoltán összes munkái (1919-1922)*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2015, pp. 135-145.
- [15] MAGYARY ZOLTÁN: *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása. A M. Kir. Miniszterelnök Úr elé terjesztett javaslat*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1931

- [16] MAGYARY ZOLTÁN (1942): *A mai közigazgatás lényege és feladatköre*, in LÖRINCZ LAJOS (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia. Második kötet*. UNIÓ Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest, 2003, pp. 207-219.
- [17] MAGYARY ZOLTÁN: *Államéletünk válsága. Különnyomat az 1939. [évi] Egyedül Vagyunk 6. számából*
- [18] MAGYARY ZOLTÁN (1944): *Küzdelem a haladásért*, in ANDRÁSSY MÁRIA (szerk.): *Diagnózis és terápia. Magyary Zoltán társadalomszervező tevékenysége. Szöveggyűjtemény. II. kötet*. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1986, pp. 65-89.
- [19] MAGYARY ZOLTÁN: *Ludendorff és Rathenau szellemi műhelyéből*, in *Budapesti Szemle*, 52. évfolyam, 195. kötet, 562. szám (1924 február). Franklin Társulat, Budapest, 1924, pp. 108-137.
- [20] MAGYARY ZOLTÁN: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942
- [21] MAGYARY ZOLTÁN: *Miért van szükség a közigazgatás reformjára?* in *Magyar Futár*, I. évfolyam, 7. szám, (1941. július 10.), 10. p.
- [22] MEANEY, THOMAS – MOUNK, YASCHA: *What Was Democracy?* in *The Nation*, June 2, 2014. <http://www.thenation.com/article/179851/what-was-democracy?page=full> (Letöltés: 2015. november 26.)
- [23] MOÓR GYULA: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Révai Kiadó, Budapest, 1947
- [24] POLÁNYI KÁROLY (1944): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
- [25] PÓCZA KÁLMÁN: *A parlamentarizmus kritikája*, in *Világosság*, LI. évfolyam (2010 ősz), pp. 129-135.
- [26] RUSZNÁK REZSŐ: *A kormányformák értelme és tartalma. (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma. A mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „általános csődje”)*. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása, Budapest, 1928
- [27] SCHMITT, CARL (1931): *A birodalmi elnök mint az alkotmány őre* (ford.: CSERNE PÉTER), in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, pp. 260-288.
- [28] SCHMITT, CARL (1926): *A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte* (ford: Cs. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 191-204.
- [29] SCHMITT, CARL (1933): *A totális állam továbbfejlődése Németországban* (ford: Cs. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 221-226.
- [30] SCHMITT, CARL (1931): *Die Wendung zum totalen Staat*, in *Positionen und Begriffe: in Kampf mit Weimar – Genf – Versailles: 1923-1939*. 3. Auflage. Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1994, pp. 166-178. [Magyarul: *Fordulat a totális állam felé* (ford: Cs. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és*

- államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 210-221.]
- [31] SCHMITT, CARL: *Geschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* [A mai parlamentarizmus szellemtörténeti helyzete]. 2. Aufl. Duncker und Humblot, München, 1926 [Magyarul: *A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte* (ford: CS. KISS LAJOS), in SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, pp. 191-204.]
- [32] SCHMITT, CARL (1932): *Legalitás és legitimitás*. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2006
- [33] SCHMITT, CARL (1922): *Politikai teológia* (ford.: PACZOLAY PÉTER – VARGA CSABA). ELTE Állam-és Jogtudományi Kar – TEMPUS Összehasonlító Jogi Kultúrák, Budapest, 1992
- [34] WEBER, MAX: *Gesammelte Politische Schriften*. Drei Masken Verlag GmbH, München, 1921
- [35] ZAKARIA, FAREED: *The Rise of Illiberal Democracy*, in *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6. (Nov/Dec 1997), pp. 22-43.